

A DAVOSI EMBER BOSZNIÁBA LÁTOGAT

Interkulturális vagy intrakulturális kommunikáció Bosznia-Hercegovinában?

LÓRINCZ ANDRÁS¹

(Kivonat): Az interkulturális kommunikációnak létezik egy olyan határterülete, amikor az eltérő kulturális háttérrel rendelkező emberek bizonyos csoportjainak érintkezése során olyan mértékű szándék és olyan széles közös platform jelenik meg, amely végeredményben egy, az eredeti kultúráktól merőben eltérő viselkedés és szokásrendszer létrehozását is lehetővé teszi.

A leginkább „davosi kultúráként” említett jelenség azokat a feltevéseket, értékeket, doktrínákat jelöli, amelyek a nemzetek feletti, globális identitás alkotóelemei. Az ezekre épülő gondolkodásmód multikulturális államokban való megjelenése nem új keletű. Ennek a sokszor mesterséges módon, külső eszközök alkalmazásával kialakított identitásnak a sikeressége azonban országonként eltérő.

Bosznia-Hercegovinában ennek az egyetemes civilizáció értékeit támogató politikai gondolkodásnak az érvényesülését egyszerre befolyásolják a már kialakult identitások, az állam történelmi előképei valamint a nemzetközi környezeti hatások. Mindezen ismérvek együttes figyelembevételével lehet csak a davosi kultúra bosznia-hercegovinai létjogosultságát vizsgálni.

Kulcsszavak: Bosznia-Hercegovina, identitás, politikai gondolkodás, nemzetekfelettség, davosi kultúra

*

Bevezetés

A bosznia-hercegovinai politikai gondolkodásban elsődleges szerepük van az államalkotó népcsoportok egymáshoz való viszonyának és a (közös) államról való elképzeléseknek. Mindezek kapcsán a vonatkozó szakirodalom jelentős része tesz gyakran említést az interkulturalitás és az interkulturális kommunikáció ismérveiről. E megközelítések alapja, hogy az országban élő három nagy etnikai csoport közötti párbeszéd eredményeképpen lehet csak működő államot kialakítani. E folyamatban pedig elsősorban a helyi politikai érdekcsoportoknak kell szerepet vállalniuk. Emellett azonban akadnak olyan nézőpontok is, amelyek szerint az állam hatékonyságának kulcsa nem a kultúrák közötti eltérésekből fakadó politikai nézetkülönbségek párbeszéd általi megszüntetése, hanem elsődlegesen egy olyan – a helyi érdekektől független – struktúra kialakítása, amelyet ugyanakkor az ország mindhárom államalkotó népcsoportja elfogad. E felfogás alapján a bosznia-hercegovinai belpolitika valójában inkább csak az intrakulturális kommunikáció terepében belül értelmezhető.

A két elképzelés valamelyikét magáénak vallják a balkáni ország számos politikai szereplője mellett az állam stabilitásában érdekelt országok kormányai is. Az alábbiakban azt vizsgáljuk, hogy milyen esélyei vannak egy olyan politikai kultúrán alapuló társadalmi tér megvalósulására, amelyben a politikai szereplők kizárólag közös szándék mentén határoznak meg elérendő célokat.

¹A szerző politológus, nemzetközi kapcsolatok szakértő. Az Institute for Cultural Relations Policy kutatóközpont alapítója.

Elméleti megközelítések

A kultúraközi párbeszéd általános definíciója szerint az interkulturális kommunikáció azt tekinti, hogy más típusú emberek eltérő kulturális háttérrel hogyan próbálnak érintkezni egymással. A kultúraközi kommunikáció megkísérel összehozni olyan területeket, mint a nyelvészet, a kulturális antropológia, pszichológia és kommunikáció. A célja, hogy megkönnyítse és irányelvekkel segítse az országok és régiók kulturái közötti megértést. E meghatározást jelen vizsgálat során ki kell egészíteni² azzal, hogy a nemzetközi kapcsolatok kutatása vagy a politológia szintén olyan tudományterület, amelyekre relevanciával bírnak, ugyanis ezek a diszciplínák – legfőképpen a nemzetközi kapcsolatok – olyan vizsgálati eszközkészlettel rendelkeznek, amelynek alkalmazásával az eltérő kultúrák közötti viszonyok természetének megismerése hatékonyabbá válik. Ennélfogva az előző, általános definíció úgy kell kiegészíteni, hogy az interkulturális kommunikáció legalább két, egymástól eltérő kultúrával rendelkező ember vagy csoport interakciója. Ezzel egy időben természetesen azt is feltételeznünk kell, hogy közös alapok (vagy szándékok) is vannak a párbeszédre. Ennek a közös alapnak a túlzott előtérbe kerülése (vagy a szándék szélsőséges mértéke) azonban idővel egy, az eredeti kultúráktól merőben eltérő viselkedés és szokásrendszer létrehozását is lehetővé teszi.

Egy hasonló a folyamatot ír le – többek között – az interkulturális adaptáció elmélete. A „célorientált találkozások” névvel is illetett elméletben a kommunikációs képesség az adaptáció – végső soron pedig az asszimiláció – fokmérője. Gudykunst és Kim (2003) szerint a „találkozások”, vagyis a kultúrák közötti kommunikáció során olyan kétirányú kapcsolat jön létre, amelyben a kulturális tényezők abszorpciója történik, váltakozó intenzitású *dekulturizáció* és *akkulturizáció* segítségével, melynek célja a lehető legmagasabb fokú adaptáció (asszimiláció). A *dekulturizáció* során a kulturális determinánsok fokozatos elhagyása valósul meg, míg az *akkulturizáció* azt a folyamatot jelenti, amelyben az egyének vagy közösségek önként vagy legtöbbször valamilyen külső nyomás hatására – néha pedig egyenesen kényszerből – beilleszkednek egy számukra új, domináns kultúrába. Ezek eredményeképpen a régi kultúra visszaszorul vagy teljesen elveszik. A kultúra változásának ebben a formájában általában a kisebbségi kultúra igazodik idővel a többség által képviselt kultúrához. Korábban ezt úgy írták le, hogy a fejlődés alacsonyabb szintjén álló társadalom egy magasabb szintű társadalomhoz kulturálisan hasonul.³ E kutatások középpontjában azonban főként a kolonizáció és bevándorlás álltak.

Ezt az elméletet használja és gondolja tovább az identitásmenedzsment elmélete, mely megközelítést az 1990-es évek elején alkalmazta először Cupach és Imahori (1993). Ennek egyik lényegi eleme, hogy megkülönbözteti az interkulturális és intrakulturális kommunikációt. A szerzők az utóbbi alatt természetesen az egyazon kultúrába tartozók közötti interakciókat értik. Az elmélet azonban a kultúrák közötti párbeszédre koncentrál. Eszerint a sikeres interkulturális kommunikációnak három fázisát lehet megkülönböztetni. Ennek során először az interakció résztvevői próba-hiba módszer alkalmazásával megpróbálnak hasonló elemeket keresni a másik fél identitásában. Ezt követően „felcserélik” a talált elemeket és kialakul egy mindenki számára elfogadható, úgynevezett összekapcsolt identitás. Végül pedig ennek az újonnan létrejött relációs identitásnak a segítségével újraértelmezik az eredeti kulturális identitásokat. Az említett fázisok a kultúrák közötti kapcsolat során ciklikusan követik egymást, amint a résztvevők identitásainak más és más aspektusai kerülnek előtérbe.

Az identitásmenedzsment-elmélet módszerei rávilágítanak arra, hogy hatékony és végeredményben sikeres interkulturális kommunikációt kizárólag egy olyan közös platform kialakítása után lehet megvalósítani, amelyben erősebbek a szándékok az interakcióra és széles közös alap létrehozására van esély.

A davosi kultúra fogalma

Az elméleti bevezetésben vázolt identitásmenedzsment-elméletben említett közös alap vagy szándék globális mértékben a davosi kultúra alapja lehet. A davosi kultúrában ugyanis a lokális kulturális determinánsok minimális arányra csökkennek és ezzel egy időben az egyetemes civilizáció megközelítései és eszköztárának alkalmazása kerülnek előtérbe.

A davosi ember fogalmát és egyúttal meghatározását az évente a svájci Davos üdülővárosában összeülő gazdasági világszervezők utalva Samuel P. Huntington 2005-ben alkotta meg: „csekély mértékben érzi

²Az interkulturális kommunikáció általános definíciójának hiányosságát és ennek meghatározásának a bizonytalanságát jelzi, hogy a fogalommagyarázat nagyon sok esetben példákkal történik.

³The Social Science Research Council: Acculturation (American Anthropologist, 1954); Smith, R. J.: Az amerikai etnológusok akkulturációs kutatásai: a kialakulás és az újabb fejlemények (Műveltség és Hagyomány, VI., 1964).

szükségesnek a nemzeti hűséget, a nemzeti határokat szerencsére eltűnőfélben lévő akadálnak tekinti, a nemzeti kormányokban pedig a múlt csökevényeit látja, amelyeknek egyetlen hasznos szerepük lehet, éspedig, hogy elősegítsék az elit globális műveleteit”.

A Huntington által megalkotott fogalmat mások gyakran felcserélik olyan kifejezésekkel, mint például a globális menedzser kultusza⁴, globális hatalmi elit⁵, vagy szuperosztály⁶. A davosi kultúra vagy az egyetemes civilizáció fogalma alapvetően mindazokat a feltevéseket, értékeket és doktrínákat jelölheti, amelyeket a mai korban is sok ember vall magáénak a nyugati civilizációban és kevesebb, más civilizációhoz tartozó ember is magáénak érez. Évente a világ minden tájáról érkeznek Davosba üzletemberek, politikusok, újságírók a Világgazdasági Fórumra. Csaknem valamennyien műszaki, társadalomtudományi, jogi, vagy üzleti diplomával rendelkeznek, kitűnően beszélnek angolul, kiterjedt nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező hivatalnál dolgoznak. Csaknem valamennyien az individualizmus és a liberális demokrácia hívei, ami szintén közös a nyugati civilizáció képviselőiben. Összességében ezek az emberek egy olyan viselkedéskultúrát, olyan nyelvi és szimbolikus rendszert alkottak, amely a kulturális különbségek áthidalására tett nagyon hatékony kísérlet lehet végsősorban.

Ennek a davosi kultúrának az analógiája – a globális téren kisebb egységekben gondolkodva – az egyes országokban olyan politikai platformok lennének, amelyeket a lehető legszélesebb társadalmi egyetértés övezne. A többnemzetiségű államokban – így a multietnikus jellegű hivatalos önmeghatározásában is bebetonozó – Bosznia-Hercegovinában egy ilyen politikai paradigma kialakításához sokkal több és erőteljesen vallott nézetkülönbséget kellene megszüntetni a kompromisszum érdekében. A „boszniai davosi embernek” ennél fogva az ottani nemzeti identitásokon felülemelkedve kellene magát bosznianak vallania úgy, hogy az államalkotó nemzetek identitásaiból közös alapot formál. Mennyiben lehet egy ilyen paradigma sikeres egy közigazgatási, politikai, vallási, szociális és etnikai szempontból is megosztott, háború utáni országban?

Politikai gondolkodás a boszniai háború előtt

Bosznia-Hercegovinában az identitásbeli, kulturális, civilizációs és politikai különbségekről hosszasan lehetne értekezni, ám a balkáni ország politikai gondolkodásának megértéséhez elsősorban az állam történelmi előképeinek ismerete, az eltérő identitások kialakulásának körülményei valamint a nemzetközi környezeti hatások figyelembevétele szükséges. A korai Bosznia, mint bizonyos szinten különálló, földrajzilag-politikailag meghatározható egység, a későbbi tartomány majd az önálló állam a kortárs politikai gondolkodás lényeges tényezői. Ugyancsak meghatározó az identitások eltérő történelmi korszakokban történt kialakulása és azok minősége is. A származáshoz és kulturális tényezőkhöz kapcsolódó horvát, szerb és bosnyák önazonosságtudat mellett ezért a szülőföldet középpontba állító tartományi patriotizmus, a boszniai nemzettudat valamint az integrális jugoszláv identitás számításba vétele szintén nélkülözhetetlen. Mindemellett azt is figyelembe érdemes venni, hogy a különböző történelmi korszakok során a térségben érdekelt nagyhatalmak által alkalmazott *soft power* miként befolyásolta a lokális politikai gondolkodást és végső soron milyen hatással volt az egyes identitások kialakulására.

Bosznia-Hercegovina három államalkotó népcsoportjának politikai gondolkodásában komoly szerepet játszik az, hogy az egyes etnikai közösségeken belül milyen elképzelések jelennek meg az állam kapcsán, továbbá az is, hogy az említett közösségek miként viszonyulnak egymáshoz.

Az állammal kapcsolatos felfogásokban közös elemként jelennek meg a történelmi államképek. Mindhárom közösség legkorábbi állam-képe a középkori államokra vonatkozik. Korai államot a mai Bosznia-Hercegovina területén előbb a szerbek hoztak létre a VIII. század közepén, amikor Vojislav egyesítette a szerb területeket. Annak ellenére, hogy a fejedelemség rövid ideig létezett (boszniai területeit kétszáz évvel alapítását követően a Bizánci Birodalom bekebelezte), a kereszténység államvallássá tétele miatt mégis kiemelkedő jelentőséggel bírt. A horvátok a VIII. század második felében alakították ki államukat a mai Horvátország valamint Bosznia-Hercegovina nyugati területein. A korai horvát állam területének legnagyobb kiterjedését valószínűleg Tomisláv idején érte el a X. század közepén, amikor a királyság befolyása az Isztriától nagyjából a Drina folyóig terjedt (a mai határvonal Bosznia-Hercegovina és Szerbia között). Boszniáról pedig, mint valamennyire különálló területi-politikai egységről azt tudjuk, hogy a

⁴Davos Man and his defects. The Economist. 2013 [online] Available at: <<http://www.economist.com/news/business/21570684-global-leadership-industry-needs-re-engineering-davos-man-and-his-defects>> [Accessed on: 3 January 2015]

⁵Drábik János honlapja. [online] Available at: <<http://drabikjanos.com/category/hatterhatalom>> [Accessed on 27 November 2014]

⁶Rothkopf, D., 2008 Superclass: The Global Power Elite and the World They Are Making. Farrar, Straus and Giroux.

középkor derekán bizonyosan létezett,⁷ különálló kulturális és vallási jellemzőkkel. Bosnyák államról, államiaságról modernebb értelemben véve voltaképpen 1322 után beszélhetünk. Bosznia virágkorát I. Tvrtko (1353–1391) uralkodása idején élte, amikor politikai ereje és területi nagysága a legnagyobb volt. A rövidéletű önállósággal bíró horvát, szerb és bosnyák államok azonban nem hasonlíthatók össze a modern (vesztfáliai) értelemben vett államokkal és e korai államszervezetek jellegére is csak homályos utalások maradtak fenn. A modern állam alternatíváiként pedig azért nem lehetséges tekinteni rájuk, mivel azok csupán az egyes identitások formálódását befolyásolták elsősorban.

A függetlenségüket elvesztő középkori államok sorsa a nagyobb birodalmakba történt betagozódás lett. Horvátország a Magyar Királyság, majd még később az Osztrák-Magyar Monarchia részévé vált. Bosznia területét az Oszmán Birodalom foglalta el, majd ezt követően az Osztrák-Magyar Monarchia kebelezte be a régiót. Szerbia ugyancsak az Oszmán Birodalom terjeszkedésének lett az áldozata, míg végül a három népcsoport nemzetállama közül elsőként tudott függetlenné válni a XIX. század elején. Az önállóságát a török hódítás következtében elvesztő Boszniában az Ottomán Birodalom *millet*-rendszerének⁸ kialakítása során a keresztény egyházak társadalmi és kulturális szerepe jelentősen megnőtt. (Bougarel, 1996, p.88) Ez volt a boszniai társadalom kommunitariánus strukturáltságához vezető út első állomása. Azonban a végnapjait élő Oszmán Birodalom reformjai, a meglévő *millet*-rendszer és a XIX. század végének politikai modernitása és a nacionalizmus eltérő értékeik miatt olyan elvi konfrontációt eredményeztek, amelyben az egyik éppen az államban látta a politika célját, míg a másik a közösségekre építve éppen az állam szerepének csökkentése érdekében szállt síkra. (Zürcher, 2005, pp.10–11)

A szerb és horvát nemzeteszmé az Ottomán Birodalom, de még inkább a Habsburg-uralom idején a szomszédos Szerbiából és Horvátországból indulva terjedt el Bosznia-Hercegovina katolikus és ortodox lakosságának körében a XIX. század közepétől. Az itt élő bosnyákok azonban nem tudták azonnal kialakítani nemzeti identitásukat, mivel egyrészt önazonosság-tudatuk a vallási különbségen, s nem pedig etnikai eredeten alapult, másrészt pedig mind a horvátok, mind a szerbek saját nemzetük részeként tekintettek a muszlim lakosságra. A muszlimok egy része pedig úgy érezte, hogy így idegen társadalmat jelentenek ebben a megosztott országban. (Sorabji, 1996, p.60) Ennek háttérében állhat, hogy a keresztény népcsoportok már a török uralom előtt önálló államalakulattal rendelkeztek, az itt élők egy része pedig csupán a hódoltság ideje alatt vált muszlimmá.

A török és osztrák igazgatás idején a szóban forgó területek tehát adott civilizációs és geopolitikai tér részévé váltak, a helyi közösségek identitását pedig a XIX. századi nacionalizmusok komolyan formálták. Ezeknek a nacionalista elképzeléseknek mindegyike exkluzív, kizáró jellegű volt. Integratív elképzelésből lényegében három volt. Az egyik egyfajta boszniai identitáson alapuló állam kialakítása, amit az Osztrák-Magyar Monarchia általi megszállást követően a Bosznia-Hercegovina élére kinevezett Kállay Béni szorgalmazott több sikerrel. A felfogás az anyaföldet állítja középpontba, az egyetlen spirituális tényezőt, amit mindegyik államalkotó nemzet elfogad. A nemzeti identitások feletti *Bosnjastvo* identitást azonban leginkább csak az urbanizált területeken élő muzulmán bosnyákok fogadják el. Ettől az elképzeléstől nem áll távol az a törekvés, miszerint Boszniában inkább a múltra kell koncentrálni, semmint a jelen problémáival foglalkozni elsősorban. A Daytoni tárgyalások alkalmával felállított Nemzeti Emlékhelyek Bizottsága hivatott a „nemzeti” emlékművekről dönteni. Ez a megoldás az egyes nemzetek feletti egység kialakítását célozza az örökség fogalmának középpontba állításával. Ezen ideologikus elképzelés Boszniát, egy múzeummal állítja metaforikus párhuzamba. A harmadik integratív elképzelés a jugoszlávizmus, amely azonban inkább a jelenleg tapasztalható identitásválságból ered, mintsem valódi identitást jelentene. A jugoszláv identitást azok vallották magukénak, akiknek ideológiai meggyőződése ezt diktálta (a titói Jugoszláviában a baloldali jugoszlávizmus elfogadása), vagy vegyes házasságból származtak, ezáltal nem tudták magukat egy etnikumhoz tartozónak vallani. A jugoszláv szövetségi államhoz tartozás pozitív érzését azonban a délszláv háborúk óta nehezen kapcsolhatnánk a horvátok vagy bosnyákok többségéhez. A szerbek egy államban való egyesülése, a Republika Srpska és Szerbia társulása egy új „kis-Jugoszláviában” pedig Bosznia-Hercegovinában legfeljebb csak a szerb többségi területen élők számára lenne elfogadható.

A három integratív elképzelés csekély népszerűségének fényében kijelenthető, hogy a bosznia-hercegovinai politikai gondolkodásban a nemzetiségi paradigmák máig elsődleges szereppel bírnak. E klasszikus, XIX. századi, államterület alapú nacionalista mozgalmaknak az összecsapása volt gyakorlatilag a boszniai háború is.

⁷ 958-ból származik az első ismert történelmi forrás, amely Boszniát megemlíti.

⁸ Az Ottomán Birodalom integráns részét képező területileg adózó, vallási és kulturális autonómiával rendelkező helyi közigazgatási egységként működő közösségek rendszere. (Schöpflin, 2001)

Politikai gondolkodás a boszniai háború után

A boszniai háború alatt és utáni államkoncepciókra is vonatkozó politikai paradigmákat a legrészletesebb módon eddig Paul Treanor foglalta össze 2002-ben.⁹ A háború logikáját vizsgáló kutatása a konfliktus résztvevőinek szándékai mögött meghúzódó szemléletek felsorolása lokális paradigmákat és a nemzetközi közösség eltérő elképzeléseit is tartalmazza.

Lokális paradigmák:*Egész Bosznia-Hercegovina Horvátország része*

A XIX. századi horvát nemzeti ébredés idejéről fennmaradt elképzelés, miszerint egész Bosznia (vagy legalább is annak nagy része) a horvát állam részének tekintendő. A felfogás az 1990-es években a nemzeti felszabadítás eszméjével párosult. A korábbi Jugoszláviába való betagozódás ellenzői ezúttal egy független és nagy Horvátország vízióját vázolták fel, amelynek megvalósulásával az összes horvát egy államban élhetne. Ezt az elképzelést¹⁰ számos horvát nacionalista, valamint az európai horvátbarát értelmiségi csoportok és a katolikus egyház néhány képviselője is támogatta.

Egész Bosznia-Hercegovina Szerbia része

A célok terén a legmesszebb menő „egész Bosznia Szerbia része” koncepciót a pánszerb elképzelés hívta életre. Támogatói a boszniai háború során a Jugoszláv Néphadseregtől nem csupán a szerbek lakta területek „felszabadítását”, hanem az egész ország Szerbiához csatolását szorgalmazták. A fegyveres erők intervenciója a valóságban azonban csak a boszniai szerbek megsegítésére terjedt ki, ugyanis Milošević szerb elnök inkább Bosznia megosztásának lehetőségét kereste, s nem annak annexióját tűzte ki célul.

A boszniai muszlimok tulajdonképpen horvátok (a boszniai szerbek pedig nem)

Egy, a háború kezdetén kialakult – részben inkluzionista – horvát álláspont szerint a helyi muzulmán népcsoport is gyakorlatilag a horvát közösséghez tartozónak tekinthető. Ez a vélemény azonban nem nyert nagyobb teret, hiszen a kialakuló feszültség és a nyilvánvaló vallási ellentét, valamint a nemzetközi iszlám együttműködés ezt az elképzelést ellehetetlenítette. A nacionalizmusok általában egyben kizárolagosságot és beletartozást is jelentenek, így a horvát nacionalizmus – a muzulmánokat a nemzetfogalomba beemelve – elsősorban azt jelentette, hogy a történelemre nosztalgiával tekintő horvátok közül többek szívesen látták volna a második világháború alatt kialakult muszlim–horvát együttműködés újrakedését. Ez az elképzelés egyben a szerbek kizárását is jelentette a horvát nemzetiségűek csoportjából.

A boszniai muszlimok tulajdonképpenszerbek (a boszniai horvátok pedig nem)

A szerbeket a politikai nemzet koncepciójából kizáró horvát–muszlim közösségtudat ideája mellett egy olyan elmélet is létezik, melynek logikája szintén egyszerűnek mutatkozik: a boszniai muszlimok szerbek (a horvátok pedig nem). Ez tehát ugyancsak részben inkluzionista álláspont. Azonban a szerb nacionalizmus éppen a muszlimok eltérő vallásából és etnikai származásából generálja ellenségképét, így ennek az elméletnek aligha lehet realitása.

Boszniai nemzet, mint önálló nemzet

A szemlélet alapja, hogy a bosnyák (*Bosnaci*) nemzet egy multietnikus közösség, melynek tagjainál elsősorban az államhoz való hűség – és ugyanakkor a többes identitás – jellemző. Az államhoz való hűség alapja lehet egyrészt a volt Jugoszláv tagköztársasághoz tartozás érzése, amely államban az egyes népcsoportokat csupán formális elismerés illetheti meg. Ez a szemlélet főként a háború előtt és alatt volt elterjedt. Manapság a Sefer Halilović-féle Bosznia-Hercegovinai Patrióta Párt az elképzelés fő képviselője az országban. Egy másik – főként a háború után megjelent – elképzelés szerint az államhoz való tartozás a háború szörnyűségeinek közös átélésén alapul. Az elgondolásban a háború, mint az egész népet érintő szenvedés képe jelenik meg. Akárcsak az amerikai polgárháború, a boszniai konfliktus is egy új kezdetet jelent az egész nép számára. Ez a felfogás jelenik meg manapság a Željko Komšić-féle Demokratikus Front manifesztumában, amely egy olyan „sokszínű Boszniát” vizionál, ahol „erős állampolgári hűség” köti az embereket szülőföldjükhöz.

Bosnyák nemzet, mint önálló nemzet

A bosnyák nemzet tagjai eredetileg az országban élő szerbek, horvátok és muszlimok lettek volna. Ez

⁹ Treanor, P., 2002. The logic of the war in Bosnia. [online] Available at:

<<http://web.inter.nl.net/users/Paul.Treanor/bosnia.html>> [Accessed on 1 December 2014]

¹⁰ Az elképzelést, mely szerint a szerbek elleni krajina-i offenzívát kiterjesztik, és területszerző hadjáratot indítanak a horvátok, végül Franjo Tuđman elnök amerikai nyomásra elvetette.

egyfajta pán-bosnyák elképzelés volt, amit Kállay is szorgalmazott, de a valóságban a szerbek és horvátok nem érezték ezt magukénak. Ennek oka egyrészt a muzulmánok vallási elkülönültsége, másrészt pedig az a tény, hogy a két népcsoport (vele szomszédos) anyaországgal is rendelkezik. Idővel az országon belül kialakult a harmadik önálló „nemzeti” identitás is (*Bošnjak*). Ennek a bosnyák identitásnak adott lendületet előbb a horváttól és a szerbtől eltérő nemzetfejlődés, a Jugoszlávia fennállása során megszerzett kollektív jogok, végül pedig a háború során kialakult másoktól való megkülönböztetés kényszere.

Islám Bosznia

Az „islám Bosznia” elképzelés szerint az ország lakosságának nagy részét a muszlim többség adja, azonban ez az iszlám állam nem zárja ki a más vallásúakat a nemzet fogalmából. Az állam fő karakterét annak toleráns és ugyanakkor szekuláris jellege adja. A katolikus Lengyelországot állították ezzel az elképzeléssel párhuzamba. Az elgondolás szerint az iszlám Bosznia mindemellett támogatásra számíthatna más iszlám országok részéről is. Nem elhanyagolható a teokratikus alapokon nyugvó boszniai iszlám köztársaság víziója sem. Ugyan kevés realitással rendelkezik, miszerint a Balkánon egy Irán-típusú államalakulat jelenne meg, de a szerbek számára ez elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy erre hivatkozzanak a bosnyákokat ért vádjaik során.

Jugoszlávizmus

A valódi etnikai identitás nélküli pánszláv elképzelés jelentéktelensége elsősorban annak köszönhető, hogy Jugoszlávia dezintegrálódásával párhuzamosan végbement az egyes köztársaságokban egy nacionalista veretű politikai homogenizálódás. A pedig délszlávok több évtizedes kísérletezés során sem találták meg az együttélés tartósan megfelelő formáját: évtizedeken konkuráltak egymással a ciklikusan fellépő jugoszlávista, nagyszerb-centralista és szeparatista felfogások. Ennek a folyamatnak a közös jugoszláv identitást végleg megsemmisítő utolsó állomása a miloševići recentralizációs kísérlet volt. (Juhász, 2000)

Nemzetközi paradigmák

Az itt felsorolt elképzelések többségének közös jellemzője, hogy vagy marginális tényezőként vagy az ország sorsát döntően meghatározni nem képes közösségek vízióiként vannak jelen a politikai gondolkodásban. E lokális paradigmák közül szinte mindegyik legfeljebb csak egy-egy párt tevékenységén keresztül vagy valamelyik politikai platform manifesztumaiban jelenik meg valamelyest intézményesült formában. Az elképzelések közül megvalósulni pedig egy sem tudott. Ráadásul a háború – paradox módon – olyan területi egységet eredményezett, amiért semelyik népcsoport sem harcolt a háború során.

A lokális paradigmák helyett a nemzetközi közösség által szorgalmazott megoldások közelebb kerültek a megvalósuláshoz. A háború alatt és után három fő iránya volt a rendezést illető elképzeléseknek. Egyrészt a multikulturális Bosznia-Hercegovina víziója került köztudatba. Eszerint az államot alkotó népcsoportok konzociációs berendezkedésben élnének egymás mellett. Sokan ezt a belgiumi modellhez hasonlítják, s a közelmúlt ottani negatív tapasztalatai miatt félő, hogy ez nem lehet a stabil rendezés alapja az etnikailag sokszínű balkáni országban. Ez a terv tulajdonképpen nem más, mint a jelenlegi politikai berendezkedés egy jobbnak, hatékonyabbnak vélt változata. Emellett – kevés sikerrel – megjelent egyfajta transznacionális identitáson vagy állampolgári hűségen alapuló politikai közösség gondolata is, amely a lokális paradigmák közül néhánnyal párhuzamba állítható. Ezt a felfogást a Patrióta Párt, a Demokratikus Front, és a magát multietnikusnak feltüntető Szociáldemokrata Párt politikai irányvonalai tükrözik különböző mértékben. A nemzetközi közösség rendezésre vonatkozó harmadik opciója az 1994-es daytoni megállapodásban lefektetett állammodell, amely túlbürokratizált berendezkedésével jelenleg szinte diszfunkcionális államszervezetet eredményezett, amellyel, hogy a politikai közösségből gyakorlatilag kizárta azokat, akik nem tagjai a három államalkotó nemzet valamelyikének.

Ellenségképek és civilizációs tudatok

A fentiekben vázolt lokális paradigmákból eredő államkonceptiók alapján acivilizációs megkülönböztetés, és a nemzetiségi paradigmák máig elsődleges szereppel bírnak a boszniai politikai gondolkodásban. E paradigmákat a több népcsoport számára is a szülőföldet jelentő területen leginkább az alakította, hogy miként gondolkodnak az ott élők egymásról vagy a közösség egészéről. Az kialakult ön- és ellenségképek értelmezésében segíthet többek között a közel húsz éve köztudatba került Samuel Huntington-féle civilizációs megközelítés, továbbá azok az ellenségkép-magyarozatok is, amelyeket többek között Slavoj Žižek is összefoglalt egy bő évtizede, valamint a nacionalizmus-kutatások újabb eredményei is.

Arra a kérdésre, hogy (a világ felosztásának huntingtoni alapjait követve és elfogadva) a civilizációk peremterületein miként látják a másik civilizációhoz tartozókat és miképpen látatják az egyes népcsoportok

önmagukat, a regionális környezet politikai paradigmáinak feltérképezése adhat részletesebb választ. E megközelítés azt feltételezi, hogy a népek homályos elvek alapján megalkotott csoportjai, avagy a civilizációk – mint imaginárius politikai entitások – csakis azok számára jelenthetnek valamiféle referenciát – hivatkozási alapot – akik egy földrajzi értelemben jobban körülhatárolható, etnikailag homogénebb kulturális tömb perifériáján élnek, és a mindennapokban más kultúrákkal folyamatosan érintkeznek, de attól való különbözőségük nem változik. Bár a nemzetközi együttműködés nem ezt az elvet követi, helyi, regionális szinten azonban mégis láthatóak ennek jelei.

Amint azt Slavoj Žižek összefoglalta, a történelmi és földrajzi értelemben vett elhatárolódás jelensége a Balkánon igencsak sokrétű a „mi” és az „ők” logikával összhangban. A posztoszocialista Balkán dezintegrációjában részt vevő államok szinte kivétel mind valamilyen egészhez való kötődésüket fejezik ki úgy, hogy magukat annak utolsó védbástyájának nevezve legitimálják a különbségtételt másoktól. A kelet-európai politikai fordulatot követően már nem az ideológia határozta meg elsődlegesen a beletartozó (mi) – kívülálló (ők) viszonyát, hanem valamely civilizációhoz tartozás érzete. Ez leginkább a „civilizált Európa” és a „keleti barbarizmus” felfogás dichotómiájára jellemző.

Žižek úgy látja, hogy ebben a kontextusban a szélsőjobboldali osztrák nacionalisták számára az Ausztria és Szlovénia határán húzódó Karavankák hegyláncai egy képzeletbeli határvonalat jelentenek, s a hegyeken túli területeket különböző szláv hordák uralják. A nacionalista szlovének szemében ez a fiktív választóvonal a Kulpa-folyó, mely egyúttal Szlovéniát és Horvátországot is elválasztja. Gondolkodásuk logikája abban rejlik, hogy „mi, szlovének a *Mitteleuropa* részesei vagyunk, míg a horvátok a Balkánon élnek, olyan irracionális etnikai viszályok közepette, ami minket nem érint. Egy oldalon állunk, szimpatizálunk velük, de csak oly módon, mint ahogy azt egy harmadik világban történő agresszió áldozatával is tennénk”. (Žižek, 2003, pp.221–222)

A horvátok számára ez a bizonyos mezsgye közöttük és a szerbek között húzódik: a nyugati katolikus civilizáció és a keleti ortodox kollektívizmus között, mely a nyugati individuális értékeket még csak értelmezni sem képes. A szerbek pedig úgy tekintenek magukra, mint a keresztény Európa utolsó támaszára a muzulmán bosnyákok és albánok által megtestesített fundamentalista veszéllyel szemben.

E megközelítés szerint a horvátok (és a többségében szintén katolikus szlovének) a Nyugat természetes szövetségesei, míg a szerbeket és főként a bosnyákokat elzárják ettől a lehetőségtől. Az Alija Izetbegović-féle politika azonban lehetővé tette ez utóbbiak számára az elismerést, olyannyira, hogy végül a Nyugat „mintatanulójává” váltak. Ezáltal a horvátok mellett már a bosznia-hercegovinai muzulmánok is beleillettek a „civilizált Európa” koncepciójába. Ezt a nézetet osztja Huntington is, bár ezek a megállapítások inkább tűnhetnek igaznak kizárólag a bosnyák–szerb relációban a háború idején. Érdeemes megemlíteni itt azt is, hogy a szövetséges bosnyákokkal kapcsolatos nyugati gondolkodásmód visszahatott a balkáni népcsoport politikai hozzáállására. A bosnyákok a háború folyamán – a nyugati hatalmak katonai és politikai támogatásának tudatában immár – európai perspektívával egészítették ki politikai önmeghatározásukat.

Davosi kultúra Bosznia-Hercegovinában

A különböző korszakok államstruktúráinak történelmi lenyomatai, az egymást kizáró identitás-alternatívák, az eltérő történelem-szemléletek, végül pedig a fegyveres konfliktusban kicsúcsosodó ellentétek miatt Bosznia-Hercegovinában nem alakulhatott ki olyan politikai környezet vagy politikai kultúra, amely az etnikai identitások helyett az állampolgári identitás előtérbe kerülését segítette volna. A háború utáni rendezés alapjául szolgáló daytoni megállapodás és az azon alapuló alkotmány pedig a három népcsoport speciális helyzetének elismerésével hosszabb időre rögzítette az államszervezet etnikai alapon történő felosztását. E tény természetesen nem kedvezhetett a davosi kultúra analógiájára elképzelt szemlélet- és viselkedéskultúra kialakulásának.

Manapság a davosi kultúra eszközkészletét a boszniai „kísérleti terepen” a kultúraközi kommunikációkét ágense képes alkalmazni bizonyos mértékben. Ezek egyike az állam, ahol a davosi kultúra nyomai az állami apparátussal azonosítható közösség képében jelenik meg. Ide tartozhatnak elsősorban a végrehajtói hatalmi struktúra magasabb pozícióiban lévő irányítói és alacsonyabb pozícióiban lévő működtetői a kantonokban, az entitásokban és a szövetségi szinten. Ugyanehhez a közösséghez tartoznak a diplomácia testület tagjai. A diplomatáknak ugyanis származásuktól függetlenül az ország egészét kell képviselniük külföldön. Az állami apparátust és a diplomáciai testületet voltaképpen az iskolai szelekció révén létrejövő bourdieui értelemben vett „állami nemesség” vagy a Luhmann-féle funkcionális elit tagjai alkotják, akik a professzionális közösségekből álló társadalom legfontosabb funkcionális alrendszerének működtetéséért felelősek. A davosi kultúra elterjedése szempontjából azonban probléma merül fel az állammal kapcsolatban: mivel csupán egy jól behatárolható, szűk csoportról van szó, a rendelkezésre álló erőforrások ellenére sem várható el a

társadalom egészétől a mintakövetés.

A bosznia-hercegovinai kultúráközi kommunikáció második ágensét jelenti a civil szféra. A daytoni megállapodást követően több száz NGO jött létre és több INGO is irodát nyitott, főleg Szarajevóban. Céljaik között a meglévő szociális struktúrák átalakítása is szerepelt, melyet segély- és támogatáselosztási monopóliumhelyzetük segítségével kívántak elérni. Az „össz nemzet” identitás erősítésében azonban kudarcot vallottak. Sikertelenségüket egyes szerzők a gazdaság fellendülésével magyarázták korábban, de éppen a gazdasági válságra adott, egymástól merőben eltérő nacionalista válaszok (a szerbek követelése, hogy a Republika Srpska lépjen ki Bosznia-Hercegovinából, valamint a horvátok törekvései az autonóm státusz elérésére) voltak, amelyek tovább gyengítették az állampolgársági hűségen alapuló boszniai nemzettudatot.

Következtetések

Az államszervezetről alkotott eltérő boszniai elképzelések és az ott élő közösségek politikai gondolkodása alapján Bosznia-Hercegovinában inkább interkulturális, semmint intrakulturális kommunikációról beszélhetünk. Az intrakulturális kommunikáción alapuló politikai felfogástelőterbe helyezni kívánó belpolitikai érdekközösség létszáma kicsi, hatalma és befolyása pedig gyenge. Ezért inkább az interkulturális viszonyok figyelembe vételével van esély egy olyan politikai kultúrán alapuló társadalmi tér megvalósulására, amelyben a politikai szereplők kizárólag közös szándék mentén határoznak meg elérendő célokat.

A lehető legtöbb közös szándékon alapuló davosi kultúrához hasonló viszonyok kialakulásának azonban gátat szab, hogy Bosznia-Hercegovinában kevés szándék mutatkozik bármiféle közös cél elérésére az államszervezet jellegének megreformálásával kapcsolatban. Az országos politika alakítóinak retorikájából pedig már-már úgy tűnik, hogy a közös alapok is hiányoznak az együttműködésre. Ennek a látszatnak az okai elsősorban az eltérő történelemszemléletben, a másképpen megélt történelemben, az identitásfejlődésbeli különbségekben és nem utolsósorban a másoktól való megkülönböztetésben gyökerező élességekkel társult önazonosság-tudatokban keresendők.

A jelenlegi állapotokata daytoni rendszer csak konzerválni tudja, s ez a megállapítás az államszervezet jellege által érvényes az államalkotó népek politikai mozgásterére is. Ez utóbbi pedig három közösség nacionalista politikai elitjének céljaira és motivációira is befolyással bír. Ennélfogva sem intrakulturális viszonyokról, sem a davosi kultúra nyomairól nem lehet beszélni addig, amíg Bosznia-Hercegovina politikai jellegét és állami berendezkedését a daytoni egyezményben foglaltak határozzák meg a nemzetközi közösség ellenőrzése mellett.

Bibliográfia

Bosanskohercegovačka Patriotska Stranka – Sefer Halilović [online] Available at: <http://www.bps-seferhalilovic.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=17&Itemid=23> [Accessed on 11 December 2014]

Bougarel, X., 1996. Bosnia and Herzegovina – State and Communitarianism. In: I. Vejvoda and D. A. Dyker (eds.), *Yugoslavia and After – a Study in Fragmentation, Despair and Rebirth*. London and New York: Longman.

Central Election Commission Bosnia and Herzegovina [online] Available at: <<http://www.izbori.ba>> [Accessed on 4 December 2014]

Cupach, W. R. and Imahori T. T., 1993. Identity management theory: Communication competence in intercultural episodes and relationships. In: R. L. Wiseman and J. Koester (eds.), *Intercultural communication competence*, pp.112–131, Newbury Park, CA: Sage.

Davos Man and his defects. *The Economist*. 2013 [online] Available at: <<http://www.economist.com/news/business/21570684-global-leadership-industry-needs-re-engineering-davos-man-and-his-defects>> [Accessed on: 3 January 2015]

Demokratska Fronta – Željko Komšić (manifest) [online] Available at:

<<http://www.demokratskafronta.ba/index.php?lang=ba&sel=28>> [Accessed on 11 December 2014]

Drábik János honlapja. [online] Available at: <<http://drabikjanos.com/category/hatterhatalom>> [Accessed on 27 November 2014]

Gudykunst, W. B., and Hammer, M.R., 1988. Strangers and hosts: An uncertainty reduction based theory of intercultural adaption. In: Y. Kim and W. B. Gudykunst (eds.), *Cross-cultural adaption*, pp.106–139, Newbury Park: Sage.

- Juhász, J., 2000. *Jugoszlávia a „rövid 20. században”*. [online] Available at: <<http://www.tte.hu/toertenelemtanitas/toertenelemtanarok-orszagos-konferenciaja/6710-jugoszlavia-a-8220-rovid-20-szazadban-8221>> [Accessed on 10 December 2014]
- Rothkopf, D., 2008 *Superclass: The Global Power Elite and the World They Are Making*. Farrar, Straus and Giroux.
- Schöpflin, Gy., 2001. Délkelet-Európa fogalmának meghatározása. *Provincia*, August-September, Vol.2. Issue 8–9 (15).
- Sorabji, C., 1996. Islam and Bosnia's Muslim nation. In: F. W. Carter and H. T. Norris (eds.), *The Changing Shape of the Balkans*. London: UCL Press.
- The Social Science Research Council: *Acculturation* (American Anthropologist, 1954); Smith, R. J.: Az amerikai etnológusok akkulturációs kutatásai: a kialakulás és az újabb fejlemények (Műveltség és Hagyomány, VI., 1964).
- Treanor, P., 2002. *The logic of the war in Bosnia*. [online] Available at: <<http://web.inter.nl.net/users/Paul.Treanor/bosnia.html>> [Accessed on 1 December 2014]
- Žižek, S., 2003. *Tarrying With the Negative: Kant, Hegel and the Critique of Ideology*. 6th edition. Duke University Press, USA
- Zürcher, E. J., 2005. *Turkey – A Modern History*, 3th edition, London and New York: I. B. Tauris.

© DKE 2014

dke[at]southeast-europe.org
<http://www.southeast-europe.org>

Figyelem! Kedves kutató! Ha erre a tanulmányunkra hivatkozik, vagy idézi annak egy részét, kérjük, küldjön erről egy email-t a főszerkesztő részére a dke[at]southeast-europe.org címre. *A cikket a következőképpen idézze:*
Lőrincz András: A davosi ember Boszniába látogat. Interkulturális vagy intrakulturális kommunikáció Bosznia-Hercegovinában? *International Relations Quarterly*, Vol. 5. No. 4. (2014 tél) 9 p.
Együttműködését köszönöm. *A főszerkesztő*